

θέση του Hegel, ότι στον Σωκράτη το πνεῦμα του κόσμου κάνει μιὰ στροφή γιατί ἀπὸ τότε ἀρχίζει ἡ συνείδηση νὰ στοχάζεται γιὰ τὸν ἑαυτό της.

Ὁ συγγραφέας θεωρεῖ τὴ φιλοσοφία τῆς ὑποκειμενικότητας ὡς ἓνα κεφάλαιο τῆς φιλοσοφίας ποὺ ἀνήκει πλεόν στὴν ἱστορία. Ὑποστηρίζει ὅμως ὅτι ἡ συστηματικὴ φιλοσοφία πρέπει νὰ ξεκαθαρίσει τοὺς λογαριασμούς της μὲ τὶς ἱστορικὲς κρυσταλλώσεις τῆς φιλοσοφίας καὶ νὰ προβεῖ σὲ διαλεκτικὴ κριτικὴ ἀποτίμηση τῶν μέχρι τώρα φιλοσοφημάτων. Εἶναι ἀξιοσημεῖωτο ὅτι ὁ συγγραφέας μέσα ἀπὸ τὴν κριτικὴ ἀποδόμηση τῆς φιλοσοφίας τῆς ὑποκειμενικότητας παρουσιάζει τὶς δικές του φιλοσοφικὲς ἀπόψεις γιὰ τὴν ὑποκειμενικότητα καὶ τὶς ἀναφορές της. Ὁ τρόπος αὐτὸς τοῦ φιλοσοφεῖν ἔχει καὶ ὁρισμένες συνέπειες γιὰ τὴ μεθοδολογία καὶ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς συστηματικῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας μεταβάλλεται σὲ ἱστορία τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων, ποὺ σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις ἀπαρτίζεται ἀπὸ ἐρμηνευτικὰ ἄλματα. Ἡ συστηματικὴ φιλοσοφία πάλι μπορεῖ σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις νὰ ἐπικαλύπτεται στὴν ἀδρομέρειά της ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων.

Ὁ καθηγητὴς Walter Schulz βλέπει τὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ὡς ἀναπόφευκτο σημεῖο ἀναφορᾶς τῆς συστηματικῆς φιλοσοφίας. Ὁ ἴδιος ἐπιχειρεῖ νὰ λύσει τὸ πρόβλημα τῆς σχέσης τους μὲ τὸ αἶτημα τῆς διαλεκτικῆς ἄρσης τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὴ συστηματικὴ φιλοσοφία, καὶ μάλιστα μὲ πρωταρχικὴ χρῆση τῆς ἄρνησης καὶ τῆς ἀπόρριψης τῶν στοιχείων ἐκείνων ποὺ δὲν μποροῦν νὰ ἐνταχθοῦν στὸ σημερινὸ ὀρίζοντα τῆς ἱστορίας. Ἐχει κανεὶς τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ φιλοσοφία πρέπει νὰ ἀσκήσει ἐδῶ ἓνα εἶδος κριτικῆς τῆς ιδεολογίας. Βέβαια παραμένει τὸ ἐρώτημα γιὰ τὴ συστηματικὴ φιλοσοφία, ἂν ὑπάρχει κάποια δυνατότητα γιὰ τὸ φιλοσοφικὸ σκέπτεσθαι νὰ ὀδηγηθεῖ σὲ νέες προσεγγίσεις τῶν προβλημάτων χωρὶς νὰ ἐπαναλάβει τὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας.

Ἰωάννινα

Γεωργία Ἀποστολοπούλου

Hans Wagner, *Φιλοσοφία καὶ σκέψη (Philosophie und Reflexion)*, Εἰσαγωγή-Μετάφραση Νικόλαου Αὐγελῆ, Πρῶτος τόμος, ἐκδόσεις Ἑγνατία, Θεσσαλονίκη 1981, 295 σελ.

Ἐνα θαυμαστὸ μεταφραστικὸ ἐπίτευγμα πραγμάτωσε καὶ παρέδωσε στὸ ἐλληνικὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ ὁ καθηγητὴς κ. Νικόλαος Αὐγελῆς μὲ τὴν ἐκδοση ἐνὸς πρώτου μέρους ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Hans Wagner, *Philosophie und Reflexion*, ποὺ πρωτοδημοσιεύτηκε τὸ 1959 καὶ ἐμφανίστηκε σὲ τρίτη, ἀμετάβλητη ἐκδοση τὸ 1980. Ἡ ἐλληνικὴ παρουσίαση τοῦ βιβλίου μέλλει νὰ ὁλοκληρωθεῖ σὲ δυὸ τόμους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἤδη ἐκδομένος περιέχει τὶς πρῶτες 13 ἀπὸ τὶς 34 παραγράφους τοῦ γερμανικοῦ βιβλίου. Ἡ ἐκδοση ἔχει ἐνταχθεῖ στὴ σειρὰ «Φιλοσοφικὴ βιβλιοθήκη» μέσα σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα αὐτὴ ἡ σειρὰ ἔχει προσφέρει ἐπίλεκτα ἔργα τόσο τῆς ἀρχαίας ὅσο καὶ τῆς νεώτερης φιλοσοφικῆς γραμματολογίας καθιερώνοντας τὴ δίγλωσση ἐμφάνιση τῶν ξενόγλωσσων κειμένων:

Σε κάθε σελίδα πρωτότυπου κειμένου αντιπαρατίθεται ή ελληνική μετάφραση. (Βιβλιοκρισία του κ. Παύλου Χριστοδουλίδη πάνω στα τρία πρώτα δημοσιεύματα της σειράς βλ. «Φιλοσοφία» 5-6 (1975-76), σελ. 464-467).

Ο Η. Wagner, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Βόννης, μελετά σ' αυτό το βιβλίο τα προβλήματα που παρουσιάζει ή έννοια της *ἀνασκόπησης* (μεταφράζω έτσι τη λέξη *Reflexion*: ο κ. Αὐγελής αποδίδει αυτό τον όρο: σκέψη, στροφή ή ἀναδίπλωση της σκέψης στον *αὐτό της* ή συνηθέστερα *στοχασμός*), βασισμένος πάνω στη φιλοσοφική παράδοση που ξεκινά με τον Kant και τον Hegel, συνεχίζεται με τους Νεοκαντιανούς και φτάνει ως τον Husserl, τον Heidegger και τον Sartre. Ἀναλαμβάνοντας μια ριζική ἀναδιαπραγμάτευση αὐτοῦ του θέματος και τείνοντας πρὸς μια συμφιλίωση του νεοκαντιανισμού με τη φαινομενολογία, ο συγγραφέας πιστεύει ὅτι θὰ μπορέσει νὰ ὀδηγηθεῖ σὲ μια «νέα γῆ» (Neuland, σελ. 166), σὲ μια ὑπέρβαση τῆς παράδοσης. Παρόλη τὴν πολλαπλότητα τῶν ποικίλων φιλοσοφικῶν κλάδων, μεθόδων και ἀπόψεων διαφαίνεται κατὰ τὸ συγγραφέα μια ἐνιαία ἀρχή (*principium*): ἡ ἀνασκόπηση, πὸν διέπει ὁλόκληρο τὸ φιλοσοφικὸ σκέπτεσθαι. «Ὅλη ἡ φιλοσοφία εἶναι μια στροφή τῆς σκέψης στὸν ἑαυτό της» (σελ. 23). Κατὰ τὸ μέτρο πὸν ἡ φιλοσοφία σχετίζεται με τὸν ἑαυτό της, εἶναι ὄχι μόνο στοχασμός πὸν ἀπορρέει ἀπὸ ἀνασκόπηση ἀλλὰ και πὸν ἀναφέρεται σ' αὐτήν, ἔτσι ὥστε δὲν μπορεῖ τελικὰ νὰ ἀποφύγει ἢ νὰ ἀπορρίψει τὴν προβληματική της. Οὔτε εἶναι ἀφετέρου δυνατό νὰ προβληματιστεῖ κάποιος πάνω σ' αὐτήν, χωρὶς νὰ βρίσκεται ἤδη μέσα της. Ἡ ἀνασκόπηση εἶναι λοιπὸν ὄχι μόνο ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας ἀλλὰ και ἀφετηριακό της θεμέλιο (σελ. 184-185).

Μέσα ἀπὸ μια τέτοια ἐνιαία ἀρχή θὰ κοιταχτοῦν οἱ διακρίσεις πὸν δεσπόζουν μέσα στὴν ὄντολογία και γνωσιολογία τῶν νεώτερων χρόνων, και θὰ ἐπιχειρηθεῖ μια μεθοδική ἀνασυστηματοποίησή τους. Διαπιστώνονται καταρχὴν τέσσερες θεμελιώδεις τίτλοι ὡς ἀπαραίτητα και ἀλληλοεξαρτώμενα μέλη ὁποιασδήποτε θεωρητικῆς διαδικασίας: τὸ νοοῦν ὑποκείμενο, τὸ νοούμενο ἀντικείμενο, ἡ νοητικὴ ἐνέργεια («*Noesis*»), και τὸ νόημα ὡς ἐπίτευγμα τῆς νοητικῆς ἐνέργειας. Τὰ τέσσερα αὐτὰ μέλη γίνονται δεκτὰ ὄχι ὡς ἐμπειρικὲς και ὑποστασιοποιημένες πραγματικότητες, παρὰ ὡς ὑπερβατολογικὲς ἀρχές (σελ. 72-73), πὸν φανερώνονται κάθε φορά μέσα σὲ συγκεκριμένες σχέσεις και μόνο κάτω ἀπὸ τὸ φῶς σαφῶς καθορισμένων ἀπόψεων.

Ἡ ἀναδίπλωση τῆς σκέψης περιγράφεται μέσα σὲ δυὸ βασικὲς μορφές: ὡς νόηση πὸν ἐγκαταλείπει τὸν ἀφελή στοχασμὸ του ἀντικειμένου γιὰ νὰ στραφεῖ πρὸς τὸν ἑαυτό της («νόησις νοήσεως», σελ. 98-99), και ὡς νόηση πὸν ἀναστοχάζεται τὸ νόημα πὸν εἶχε ἐπιτευχθεῖ μέσα στὴν πρώτη ἀφελή προσέγγιση («νόησις νοήματος», σελ. 116-177): ἡ ἀνασκόπηση μπορεῖ λοιπὸν νὰ εἶναι εἴτε νοητικὴ εἴτε νοηματική (σελ. 128-129). Σὲ μια πρώτη πρόσβαση φανερώνεται ὅτι και οἱ δυὸ μορφὲς ἀναδίπλωσης εἶναι ἐξίσου προβληματικὲς και παρουσιάζουν ἀπροσπέλαστες ἀσάφειες (§§ 4-5). Μὲ τὴν μέθοδο τῆς ἀναδρομῆς ἀπὸ τὴν ἀνασκόπηση στὸ ἀνασκοποῦν ὑποκείμενο δείχνεται ὅτι ἐτοῦτο ὄχι μόνο ἀνήκει σὲ ἕναν κόσμον, ἀλλὰ και εἶναι στραμμένο πρὸς αὐτὸ τὸν κόσμον συνειδητοποιώντας τον ἐπιπλέον τὸ ὑποκείμενο εἶναι ὄχι μόνο ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτό του ἀλλὰ και «παρ' ἑαυτῷ» ὡς

αὐτοσυνείδηση, εἶναι ὄχι μόνο μέσα στὸν κόσμο, ἀλλὰ κι ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμο· δείχνεται, τέλος, ὅτι τὸ ὑποκείμενο εἶναι ἔσχατο θεμέλιο τῆς ἐγκυρότητας τῶν νοημάτων, ἐνιαία βάση τῆς διαφοροποίησής τους σὲ ἔγκυρα καὶ ἄκυρα (§ 6).

Διαπιστώνεται ὅτι τῇ δυνατότητα ἐγκυρότητας στὸν ὑπὸ συζήτηση προβληματισμὸ προσφέρει μόνο ἡ νοηματικὴ ἀνασκόπηση πάνω στὴν ἐγκυρότητα, δηλαδή ἡ ἀνασκόπηση ποὺ παίρνει ὡς θέμα τῆς αὐτῆς τούτης τὴν ἐγκυρότητα· ἔτσι ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ τέτοια μορφή ἀνασκόπησης κατέχει μιὰ θέση ἀπόλυτης ὑπεροχῆς (σελ. 186-187). Μὲ βάση τὴ διάγνωση γίνεται πρόσβαση στὴν ἐννοια τοῦ νοήματος· πέρα ἀπὸ τὰ συγκροτητικά του στοιχεῖα (δηλ. πέρα ἀπὸ τὸ ὅτι ἀποτελεῖ ἐπίτευγμα τοῦ ὑποκειμένου, ὅτι εἶναι περιεχόμενο τῆς νόησης καὶ ὅτι διαφοροποιεῖται σὲ ἔγκυρο καὶ ἄκυρο, σελ. 194-195) ἀναζητῶνται οἱ ἀρχές ποὺ τὸ διέπουν καὶ τὰ κριτήρια γιὰ ἓνα πιθανὸ καθορισμὸ τῶν νοηματικῶν περιοχῶν ἐγκυρότητας. Σύμφωνα μὲ τὴν παραδοσιακὴ διάκριση τὰ κριτήρια ἐγκυρότητας διακρίνονται σὲ θεωρητικὰ (ποὺ εἶναι δύο εἰδῶν: κριτήρια θεωρητικῆς ὀρθότη-
τας καὶ κριτήρια θεωρητικῆς ἀλήθειας, σελ. 212-213), σὲ πρακτικὰ ἢ ἠθικὰ καὶ σὲ αἰσθητικὰ. Ὁ Wagner πρωτοτυπεῖ ὑπάγοντας τὰ δύο τελευταῖα μαζί μὲ τὰ οἰκονομικο-κοινωνικὰ κάτω ἀπὸ τὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῶν ἀξιολογικῶν ἢ θεληματικῶν κριτηρίων («νόησις θελήματος», σελ. 220-221). Τὸ περιεχόμενο τοῦ πρώτου τόμου τῆς ἐλληνικῆς ἐκδόσεως κλείνει μιὰ ἔρευνα πάνω στὶς ἐννοιες: ἐμπειρία καὶ ἀπριορικὴ γνώση (§ 11), κρίση καὶ κατηγορήμα (§ 12), ἡ λογικὴ ἀρχὴ τῆς ταυτότητας, τῆς ἀντίφασης καὶ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ τρίτου (§ 13). Μιὰ κατατοπιστικὴ διείσδυση στὸ εὐρύτερο περιεχόμενο τῶν παραγράφων τοῦ βιβλίου παρέχει ὁ μεταφραστὴς στὴν ἐκτενὴ του εἰσαγωγή (σελ. 9-20).

Τὸ βιβλίο τοῦ Hans Wagner χαιρετίστηκε ἀπὸ τοὺς κριτικοὺς ὡς τὸ πιὸ συγκροτημένο καὶ συστηματικὸ ἔργο ἀπὸ ὅσα παρουσιάστηκαν στὴ μεταπολεμικὴ Γερμανία· ἐπιπλέον θαυμάστηκε γιὰ τὴ δυναμικότητα τοῦ στοχασμοῦ καὶ γιὰ τὸ ἄνοιγμά της πρὸς τὰ πιὸ πολύμορφα φιλοσοφικὰ ἐρωτήματα. Ὁ George Alfred Schrader τὸ παρουσιάζει ὡς ἀποφασιστικὴ ὑπέρβαση τοῦ φαινομενολογικοῦ ρεύματος στὸ ἄρθρο του: *Philosophy and Reflexion: Beyond Phenomenology* («The Review of Metaphysics» 15 [1961], σελ. 81-107) καὶ ὁ Wolfgang Cramer διαπιστώνει τὴ συμφωνία του σὲ ὅ,τι πιὸ οὐσιῶδες, ἀφοῦ διεξάγει μιὰ ἐξονυχιστικὴ κριτικὴ θεώρηση τῶν ἐπιμέρους σημείων σὲ ἐκτενὲς βιβλιοκριτικὸ σημείωμα (δὲς «Philosophische Rundschau» 11 [1963], σελ. 68-90). Ἀνασκοπώντας τὸ γεγονὸς ὅτι κριτικὲς ἀναμετρήσεις μὲ αὐτὸ τὸ βιβλίο ἐμφανίστηκαν μόνο ἀπὸ μέρους τῆς συστηματικῆς φιλοσοφικῆς ἔρευνας ὁ συγγραφέας Hans Wagner γράφει στὸν πρόλογο ποὺ προτάσσει τῆς 2ης ἐκδόσεως: «Τὸ παρὸν βιβλίο δείχνει ὡς τώρα νὰ συντάραξε πάρα πολὺ σποραδικὰ τὴ φιλοσοφικὴ καθημερινότητα· ἀλλ' αὐτὸ μπορεῖ νὰ ὀφείλεται καὶ στὴν ἰδιοτυπία τῆς καθημερινότητας». Θὰ ἦταν εὐχῆς ἔργο, ἂν τὸ βιβλίο κατόρθωνε χάρη στὴν προσεκτικὴ μετάφραση τοῦ καθηγητῆ κ. Αὐγελῆ νὰ ταραξοῦ κάπως τὰ νερὰ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφικῆς καθημερινότητας.

Ρέθυμνο

Γιάννης Τζαβάρας